

O CANCIONEIRO POPULAR DA ILLA DE ONS

Por: Celestino Pardellas de Blas

Estaba eu coa teima de comezar, con este número 11 de AUNIOS, a dar a coñecer o interesante mundo da bruxería e das meigas en Ons cando, despois de botar unha ollada ao libro *“Cancioneiro Popular da Provincia de Ourense”* que moi amablemente envioume un dos seus artífices, Fº Xavier C. Álvarez Campos; me puxen a pescudar nos meus datos e apuntes e considerei máis importante o facer unha pequena

amplo cancionero popular hai que entendelo como unha contribución para manter sólida a nosa historia e garanti-la pervivencia dunha riqueza cultural que doutro xeito corre o risco de perderse”.

Cando estas verbas lía, veume á mente un dos primeiros traballos que sobre as peculiaridades desta Illa facía no ano 1934 Álvaro das Casas, *“A Illa de Ons”*, onde dedicaba un amplo apartado ás Festas, ás

Relacións Xocosas e o rico Cancioneiro que por aquelas datas tiña Ons, dando a coñecer un cento das máis importantes coplas que escoitara nos seus días de estancia.

Á vez, non podía esquecer o reflectido no ano 1982 por Fernando Alonso Romero no seu traballo *“O Ocaso da Cultura Popular na Illa de Ons”* cando dicía: *“... se a entidade cultural de Galicia se está a perder é porque nós, os galegos, deixamos que se perda, quizais por ignorancia do que ocorre, quizais por falta de visión de futuro, quizais por comodidade. Máis cada día asistimos con tristeza á lamentábel destrución dalgún valor cultural; ... , de*

seguir así, chegará un día no que, para coñecer a realidade cultural galega haberá que recorrer aos poucos libros que existan sobre a cultura que Galicia tiña no seu pasado, como lamentablemente teño que facer eu agora para falar da cultura popular da Illa de Ons”.

Gran razón tiña fai vintecatro anos Alonso Romero, esta perda da cultura popular foi moi forte na Illa de Ons, da que, por certo, e referíndose á necesidade de investigar máis profundamente, tamén no ano 1954,

Preparándose, un día de marusía, para entrar na praia a varar as dornas

exposición deste descoñecido apartado da fascinante cultura popular desta Illa que, como todo o resto do seu mundo etnográfico – antropolóxico, está no máis increíble dos esquecementos.

Comezaba o prólogo dicindo: *“ A memoria dun pobo non aparece moitas veces escrita, senón que se reflicte máis fielmente en coplas, cantigas e tradicións populares transmitidas de xeito oral e que, co paso do tempo e a chegada de novos costumes, corren o risco de perderse... Por iso o traballo de recompilación do*

COLABORA:

DIPUTACION DE PONTEVEDRA

Salustiano Portela Pazos, no seu traballo *“Apuntes para la Historia de la Isla de Ons”* engadía: “... esta isla, una de las que entre las de las Rías Bajas mayor interés despierta, por su amplitud, historia, ..., situación comprometida, cerca de la Lanzada,..”, buscando co seu traballo que outros investigadores seguiran o camiño por el comezado para dar a coñecer a interesante historia de Ons.

Dende os anos 80 o declive foi en aumento. A Illa quedara baleira no inverno por mor da falla dun peirao de abrigo para a flota pesqueira que xa non podía varar os seus novos barcos na praia como facía coas dornas e tiveran que buscar nos portos das costas próximas, sobre todo en Bueu ao se-lo concello ao que pertence administrativamente, un porto que dera refuxio á flota e un pobo para vivir ao seu carón.

A última familia que abandona Ons o fai polo ano 1979 e con ela se perde a vida na Illa. A escola xa non é necesaria, non hai nenos. Os campos quedan a monte, non hai quen os traballe.

Desaparece a gandería. A importantísima arquitectura popular mariñeira, vaise deteriorando e nalgúns casos esnaquizándose.

... E nas lareiras casas, nos lavadoiros, nos campos, nos fiadeiros, na praia, na taberna, ... , xa non se escoitan as grandes paroladas onde xurdían, con moita facilidade, os contos, as lendas, as historias dos vellos, ... , as cantigas.

Pasados eses intres difíciles nos que tiveron que montar unha nova vida no continente, os illáns comezan paseniñamente o retorno as súas raizames illeiras, pero, cando podería empezar unha nova etapa para a Illa sen esquecer o esplendor cultural que tivera nos 150 anos anteriores, vai se-la administración, que tiña que velar pola conservación deses valores, a que vai a comezar unha cruzada contra esta volta.

Ás dificultades económicas para arranxar as casas illáns, despois do desembolso feito para formar unha nova vida en terra, se lle engade a inxusta prohibición

de facelo por parte da administración. En ningún momento se lles axuda, con asesoramento técnico e ata con posibles subvencións aos máis necesitados, para que esa única e magnífica arquitectura mariñeira non sufrira alteracións e se perdera. Non se puxeron os medios para que aqueles que quixeran puideran de

novo traballar as súas terras. Seguían as gravísimas fallas nos servizos de auga e luz nas casas, ... , e, en ningún momento se lle ocorre á administración o dar a coñecer, fomentar e conservar o enorme potencial que tivo e que aínda

podía recuperarse, sobre a súa

A escola de Ons a finais dos anos 60.

riquísima
Cultura
Popular.

un universo cultural único e descoñecido que naceu e se formou a través de case dous séculos de soidade, de illamento, de esquecemento, de abandono institucional, ... , no que xurdiron un cosmos de ritos, lendas, contos, oficios, costumes, ... , e un riquísimo *cancioneiro*, queda no máis duro dos esquecementos.

Nesta revista, a través de diferentes artigos, déronse a coñecer aspectos históricos, antropolóxicos, etnográficos,..., da Illa de Ons; agora intentarei aportar un pequeno gran de area para que se coñeza o riquísimo *cancioneiro* popular que existía nesta Illa.

ONS: AS COPLAS NO SEU CANCIONEIRO

INTRODUCCIÓN

Pescudando sobre os numerosos naufraxios acaecidos na Illa, foi cando tiven contacto directo co seu cancionero, dende o punto de vista investigador.

Coñecía as coplas que Álvaro das Casas reflectira no seu traballo¹ “A Illa de Ons”. Álvaro das Casas. Revista Nós. Nº 131 – 132, T. II, Santiago 1934. e coas cantigas que os sábados escoitaba nos bares illáns, principalmente no Canas, no barrio de Canexol no que fora a antiga escola, e que comezaban despois das impresionantes caldeiradas que se papeaban antes do baile.

Era un día de xullo do ano 1975, atopábame na casa de Francisco, o patrón do Croll, barco que aquel día nos achegara ata a Illa. A súa muller, Rosaria, preparara uns peixes fritos con patacas cocidas ás que lle engadía, como prebe, o aceite de fritir o peixe.

Cando estabamos a comer, escoitamos os berros dunhas mulleres que sinalaban cara o lugar coñecido como “Debaixo da Figueira”. Alí, unha dorna quedara varada e o seu patrón pedía axuda.

Deuse a casualidade que nese mesmo lugar fora a parar o “blanco” que levaba o remolcador da Armada < Cíclope > cando encallara na Illa de Onza. Os mariñeiros do Croll, que estaban con nós ceando, achegáronse a botar unha man e logo, xa de volta, puxéronse a explicarme a historia do embarrancamento do Cíclope: “Era un 23 de outubro do ano 1952 cando o remolcador Cíclope ía cara a Escola Naval remolcando un blanco dos empregados para exercicios de tiro. Parece ser que por un problema na súa caldeira e por mor do mal tempo reinante aquel día, miráronse na obriga de fondear preto da Illa de Onza, a cuxas rochas foi a parar debido aos continuos golpes de mar.

Parece ser que, debido ao mal tempo e a querer abandonar o barco a toda presa, morreron sete persoas da súa tripulación, entre eles, o seu Comandante.

A forza do mar fixo que perderan o remolque que levaban que foi a parar á Illa de Ons preto da praia de Canexol”.

Rematada a historia, o mariñeiro illán, Manolo Reiriz, púxose a cantar algunha das coplas que despois do naufraxio lle armaron na Illa:

O Cíclope viña de fóra
cun blanco coma unha eira,
e a onde foi a encallar
a debaixo da figueira.

Cíclope se chamaba o barco
o Comandante Don Juan,
o segundo Don Modesto
e o terceiro o Capitán.

A debaixo da figueira
A onde lle daba o sol
Co remolque que traía
Deixouno no Canexol. ...

O remolcador Cíclope embarrancado na Illa de Onza.

¹ “A Illa de Ons”. Álvaro das Casas. Revista Nós. Nº 131 – 132, T. II, Santiago

C./ Lepanto, bloque 3 - bj. 3
Teléf.: 981 312 929
Fax: 981 327 530
15406 FERROL

Francisco J. Cruz Senra

Electro Montajes Cruz, S.L.

Políg. Gándara, parcela 127
Teléf.: 981 312 736
Fax: 981 312 701
NARON

Escoitadas as coplas do Cíclope, preguntei se era un caso illado o se era un costume o de armar coplas a calquera acontecemento. Explicáronme que agora hai aparatos para escoitar música e bailar, pero antes o único xeito de divertirse era tocar e bailar ao son do pandeiro e cantar coplas.

Segundo parece, cada barrio illán tiña os seus copleiros e as argallaban durante a semana para logo, durante as tarefas agrícolas, nos barcos e mesmo nas tabernas, aprendelas e practicalas para o fin de semana cantalas no barrio de Curro e mesmo nos bares do Sr. Arturo e do Sr. Acuña.

TIPOS DE COPLAS

Polo normal, os copleiros e os seus amigos, cantaban as coplas que argallaran durante a semana e que tiñan que ver, polo xeral, con algún feito, evento, incidente,..., e tamén con referencia a algún acontecemento agrícola, pesqueiro e mesmo persoal.

A medida que ían acabando, comezaban a cantar cantigas xa coñecidas co fin de que todos participaran, para de vagar irse metendo en fonduras e pasar ás coplas de amor, traballo, relixiosas, loita entre cuadrillas ou barrios, desafíos entre homes e mulleres.

Había unha gran contenda e rivalidade. Empregábase indistintamente o galego, o castelán e ata mesturándoos para facer coincidir a rima.

Era tal a afección as cantigas e a armar coplas, que ata para integrarse nos festexos e poder ter algunha posibilidade coas mozas illáns, os mariñeiros doutros portos aos que lle cadrara estar na Illa ou mesmo obreiros que se atopaban traballando nalgunha casa illán, tamén argallaban as súas propias coplas para participar na festa, aínda que contan que, segundo o que dixeran, o que contaran, a que rapazas ían dirixidas, con quen se meteran, ..., máis de un tivo que regresar a terra a lume de carozo.

Falan dos obreiros que viñeran a arranxar o Faro e que prendidos pola beleza das rapazas illáns, ao marchar cantaban:

Adiós Illa de Ons
con ventanas e vidreiras
non me pesa de máis nada
só das mozas solteiras.

A la salida del muelle
has mirado para atrás
adiós querida del alma
ya no te vuelvo a ver más.

La palabra que te di
encima de aquella fuente
como fue sobre el agua
se marchó con la corriente.

Aunque te vuelvas culebra
y te tires a la mar
y te entierren en la arena
mis ojos te volverán a buscar. ...

Faro da Illa de Ons

XUNTA DE GALICIA

CONSELLERÍA DE CULTURA,
COMUNICACIÓN SOCIAL E TURISMO

Delegación Provincial PONTEVEDRA

COPLAS DE LOITAS ENTRE BARRIOS

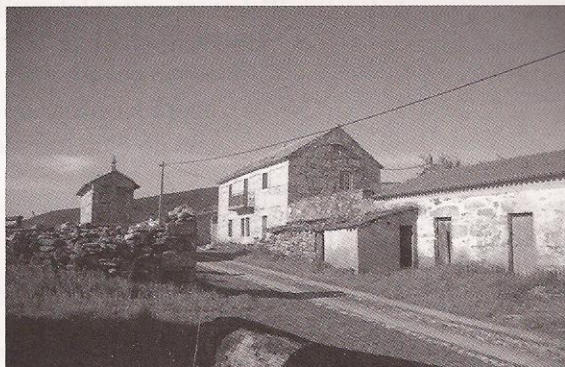
Había unha gran rivalidade entre os diferentes barrios illáns. Os sábados, en especial os mozos, xuntábanse por barrios no Curro e comezaban as loitas copleiras entre eles. Exemplo de coplas onde se reflicte a grande disputa existente entre os barrios de Canexol e Cucorno, son estas; unhas polas súas mozas outras pola fogueira de San Xoán:

As gaivotas vento en chuva
os galos mariños vento
as mociñas do Cucorno
todas van para un convento.

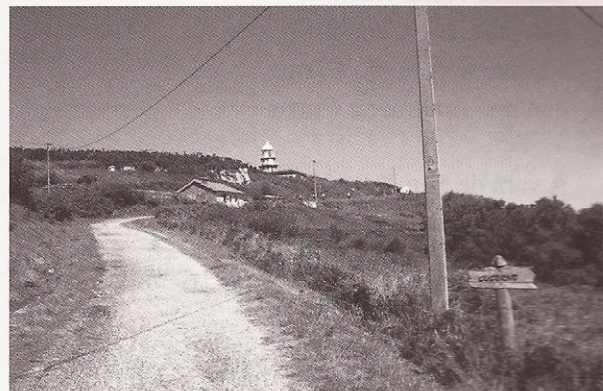
As de Canexol
cando van co gando,
espichan a vara
e bailan o tango.

A fogueira do Cucorno
non é coma a de Canexol
que comeza ás doce da noite
e remata cando sae o sol.

A de Canexol é pequena
a de Curro non se mira,
pero a do Cucorno
mírase en toda a ría. ...

Barrio de Canexol

Barrio de Cucorno

DESAFÍOS

Os domingos eran os días escollidos para os desafíos. Nestas coplas, que se argallaban no mesmo momento para contestar axiña, participaban os mozos e mozas casadeiras.

Comezaban entre eles pero a medida que pasaba o tempo ían arrimándose á porfía os maiores para axudar na confección inmediata das coplas. Chegaba un momento que o camiño de curro estaba dividido en dous bandos: mulleres a un lado e homes ao outro:

Desafío, desafío.
desafío de cuchillo,
nunca fun a desafío
contigo cara de grilo.

Para que te quero eu
miña viña vendimada
para que te quero eu
senón me vales pa nada.

Un sábado, cantando as coplas ao son do pandeiro.

ACTIVIDADES "Pineiróns"

Agradecemento á:

ILMO. AYUNTAMIENTO DE MARÍN
ILMO. CONCELLO DE MARÍN

CONCELLERIA DE CULTURA

Queres que te queiran
E que che teñan cariño
se me acaban de dicir
que na túa casa chora o niño.

Anda de ti valentón
presenta tu valentía
aunque soy muchacha joven
también presento la mía.

COPLAS RELIXIOSAS

Principalmente dedicadas á Virxe do Carme e ao seu patrón San Xoaquín e que cantaban os días da festa patronal:

Catorce voltas fixemos
para cruzar o Centulo
e quixo a Virxe do Carme
que nos ven traer a Curro.

A vara de San Xaquín
tódolos anos florece
viva San Xaquín bendito
o santo que o merece.

A virxe foise a lavar
as súas pernas brancas ao río
o río quedou eclipsado
a lúa perdeu o sentido.

San Xaquinciño da Illa
danos un ventiño en popa
que somos os de Ons
temos a vela rota. ...

COPLAS DE AMOR

Apartado aparte merecen as coplas de amoríos e os problemas que estes traen aos noivos:

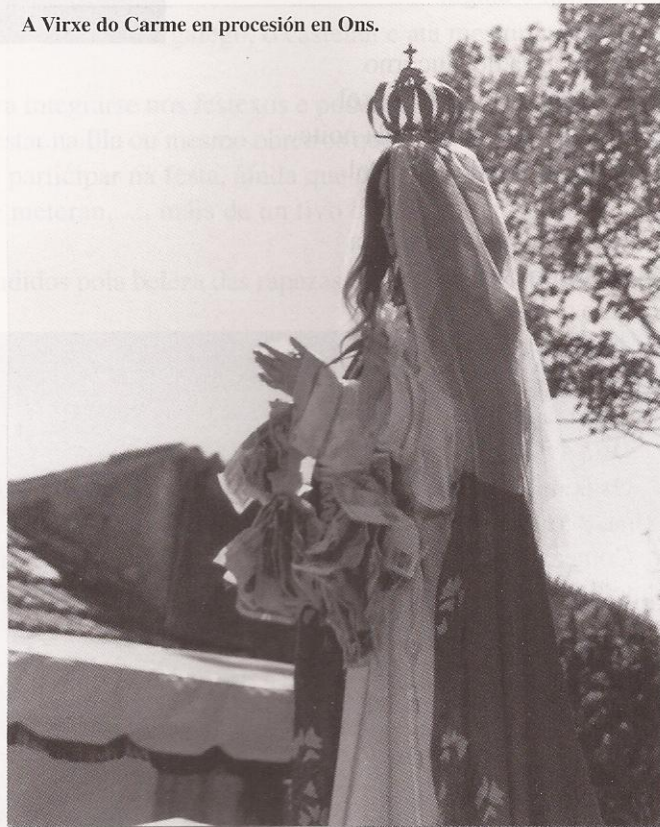
En el medio de la mar
en el medio de la ría
en el medio de la mar
navega una prenda mía.

Moza que estás na venta
ca punta do pano fóra
eu a cara non cha vexo
o pano xa me namora.

Non creas que por ser pobre
vou a querer a un calqueira
antes de querer a un golfo
mellor me quedo solteira.

Andiveche escolle, escolle
como paxaro no trigo
agora baste casare
cun do bico torcido. ...

A Virxe do Carme en procesión en Ons.

Petei na túa porta
para ver se estabas no forno
a ladra da túa nai
meteume un pao polo ollo.

Hoxe é día do meu santo
e te quería convidar
pero ao mirar que son pobre
me mete conta calar. ...

COPLAS SOBRE INCIDENTES

Hai coplas que falan de incidentes e problemáticas acaecidas na Illa. Hai unha moi graciosa: A principios dos anos setenta soltara o Icona uns cabalos na Illa para que andiveran de xeito salvaxe. Os veciños pronto se puxeron en contra xa que os cabalos destrozaban todo a sementeira. O Icona veuse na obriga de pagar os danos e retirar os cabalos.

Mais tarde, nos anos oitenta un Garda Forestal tentou traer á Illa un cabalo para os seus desprazamentos de vixilancia. Ao sabelo os veciños, que aínda tiñan o recordo da desfeita anterior, non llo deixaron desembarcar, e a raíz dese feito armaron a copla:

Ese cabalo é teu
Borregón telo mandou
nesta Illa de Ons
o cabalo non saltou.

O garda co seu cabalo
na Illa tentou saltar
esperando no muelle estamos
para facelo recuar. ...

COPLAS ERÓTICAS

Non faltaban as coplas eróticas que creaban os mariñeiros para cantar entre eles.

As rapaciñas de agora
cando van a namorar
botan a man ao gatillo
e xa queren disparar.

El primeiro amar a Dios
el segundo a la botella
el tercero a las mujeres
el cuarto dormir con ellas.

OUTRAS COPLAS

Co paso do tempo e a mediada que tiveron embarcacións a motor coas que achegarse a vender ás lonxas, foron aprendendo novas coplas ecoitadas nos bares e tabernas dos portos pesqueiros que logo mesturaban coas Illáns ou lle cambiaban algunha palabra para axeitala á Illa. Tal era o caso de:

Os mariñeiros da Illa
pescan ben o calamar
despois das marusías
os collen a reventar.

Vexo Curro, vexo Caño,
tamén vexo Canexol,
vexo as mozas dende o Faro
que andan ao mexillón.

Andas de arriba para abaixo
andas buscando muller
andas polo moito moito
quen ten moito non te quer.

Santo Cristo de Fisterra
ten o carallo de ouro,
para lle mexar aos de Muros
por riba do monte Louro.

Novos barcos a motor no peirao de Ons.

Coplas que recordan o paso dalgún dos veciños illáns polo “Frente do Ebro” na Guerra Civil Española. Ao vir armou a copla:

Ao cruza-lo río
custou un caralló
custou un caralló
custou un caralló.
Estaba a Pasionaria
ao outro ladó
ao outro ladó
ao outro ladó...

Coplas que se encargan de airear
algún defecto dun veciño:

Ten unhas orellas
coma abanicos
que polo verán
espantan os mosquitos.

O señor Candiño, cantaba as coplas á súa volta da Guerra Civil.

Poderíamos seguir enumerando coplas e ata facer máis apartados entre elas, pero coido que son as suficientes para coñecer este rico cancionero illán que, co seu peculiar repenique de pandeiro, o facían único.

Coa chegada dos novos tempos, o xurdir dos medios audiovisuais e as novas tecnoloxías, xa é case imposible o escoitar en Ons algunha das miles de coplas do seu antigo cancionero ou que, a nova xuventude, dende logo máis preparada musicalmente, na rima e na poesía,..., cheguen a argallar, coa facilidade que o facían os seus antepasados, as interesantes coplas que compoñían, in situ, estes.

Como contaba antes Alonso Romero, a perda da cultura popular en Galicia é un feito. Hoxe só podemos coñecela a través dos libros e as fotografías de antano, se hai a sorte de que alguén nun intre determinado tivera a teima de pescudar, fotografar, recompilar e dalos a coñecer. Na Illa de Ons isto non ocorreu, ata os anos 90 do anterior século XX a investigación nesta Illa foi mínima e por mor da emigración forzosa á que se viron abocados os illáns e a entrada nun mundo diferente ao que viviran durante dous séculos na Illa, estas tradicións, ritos, contos, lendas,..., *cancioneiro*, perdeuse.

Fai uns anos os directivos da Asociación de Veciños “Illa de Ons”, se puxeron en contacto cun coñecido programa da Televisión Galega onde unha das súas colaboradoras, Mercedes Peón, interesouse por coñecer a música e o cancionero daquelas épocas na Illa de Ons. A directiva, despois de conseguir reunir a un grupo de mulleres illáns que tocasen o pandeiro como antano e que recordasen algunhas das coplas, achegáronse ao programa e actuaron con gran éxito.

Isto ven ao conto de que, con ganas e cun pouco de querer facer ben as cousas, aínda se pode recuperar parte do folclore desta Illa. Vai xa para catro anos que Ons é parte integrante do primeiro e único Parque Nacional galego, pero nin no PORN (Proxecto de Ordenación dos Recursos Naturais) nin no actual PRUX (Plan Reitor de Uso e Xestión) están contemplados, como prioridade a fomentar, promover, ..., e impulsar as interesantes e únicas características etnográficas – antropolóxicas desta Illa.

Aínda estamos a tempo de recuperar parte da Cultura Popular da Illa máis esquecida de todo o litoral da Península Ibérica, a ILLA de ONS. Na man dos seus actuais administradores está ese labor.